

МРНТИ 515.2

Құспеков Қ. Ә. ¹, Қарымсақов У. Т. ², Е. Е. Мәсімбаев³

¹Қазақ-Британ техникалық университеті, ²Қазақ Бас сәулет-құрылыс академиясы,

³Қазақ Бас сәулет-құрылыс академиясы жанындағы колледж
(e-mail: [1kuspekov_k@mail.ru](mailto:kuspekov_k@mail.ru); [2ukarymsakov@mail.ru](mailto:ukarymsakov@mail.ru); ades_81@mail.ru)

Майталман ғалым және ұлағатты ұстаз

Андатпа. Мақалада ғалым, ұстаз Есмұхан Жанұзақ Мұхитұлы туралы және саналы ғұмырын Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті «Сызба геометрия және инженерлік графика» кафедрасының еліміздегі жоғары-техникалық оқу орындарының ішінде көшбасшысы ретінде қалыптасуы мен дамуына көп еңбек сіңіргені, соның ішінде сызба геометрия мен инженерлік графика ілімін дамытудағы еңбектері жайында баяндалады.

Түйін сөздер: Сызба геометрия, инженерлік графика, компьютерлік графика, қолданбалы геометрия.

Халқымыз әр уақытта еліне еңбегі сіңген ұл-қыздарының өмір-баянын және еңбек жолдарын дәріптеп отырған. Себебі, болашақ жастардың қолында дейміз, ал өнегелі өмір аясындағы ақпараттар осы жастардың өз елінің білікті де жанашыр азматтық келбетінің қалыптасуына зор ықпал етеді.

Осы орайда авторлар ұжымы, ұстаздары және көп жыл бірге қызмет істеген әріптестері ретінде марқұм Есмұхан Жанұзақ Мұхитұлы жайында осы мақаланы жазып отырмыз.

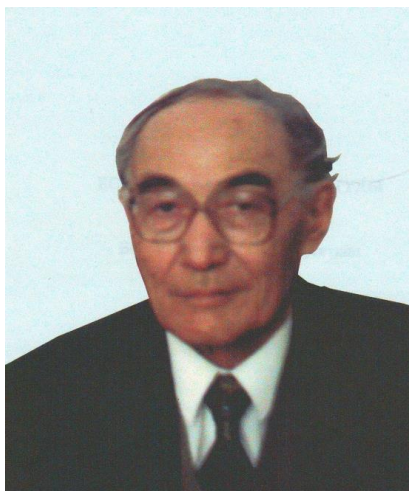
Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті «Сызба геометрия және инженерлік графика» кафедрасының профессоры, техника ғылымдарының докторы, Халықаралық ақпарат академиясының академигі Есмұхан Жанұзақ Мұхитұлы 1932 жылы 5

мамырда Атырау облысы, Исатай ауданы, Мыңтөбе ауылында дүниеге келген [1].

-1954 жылы Қазақ ұлттық аграрлық университеттің энергетика және ақпараттандыру факультетін үздік бітіріп, «Электротехниканың теориялық негіздері» кафедрасының аға лаборанты болды;

-1955-1962 жылдары жаңа ашылған Гурьев мемлекеттік педагогикалық институтына жұмысқа ауысып, физика-математика факультетінің оқытушысы, аға оқытушы болды;

-1962-1966 жылдары Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетінің «Сызба геометрия және инженерлік графика» кафедрасында конкурстан өтіп, ассистент қызметін атқарды;

-1966 -1969 жылдары Москва авиация институтының 05.01.01 - «Қолданбалы геометрия және инженерлік графика» мамандығы бойынша аспирантураға түседі және «Конструктивті есептердің тиімді шешімдерін табу әдістері және оларды техникада пайдалану» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясын Москвада қорғап, осы мамандық бойынша Қазақстандағы бірінші ғалым болады;

-1969-1973 ж.ж. Қазақ политехникалық институтының аға оқытушысы, доценті;

- 1973-1997 ж.ж. Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетінің «Сызба геометрия және инженерлік графика» кафедрасы меңгерушісі қызметін атқарады;

-1981 жылы КСРО Жоғары аттестациялық комиссиясы сызба геометрия және инженерлік графика бойынша профессор атағын береді, осылайша Қазақстанда осы мамандық бойынша бірінші профессор атанады ;

-1996 жылы «05.01.01- Қолданбалы геометрия және инженерлік графика» және «05.13.12 – Автоматтандырылған жобалау жүйелері» мамандықтарының түйісінде докторлық диссертация қорғады;

- 1997-2016 ж.ж. Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті «Сызба геометрия және инженерлік графика» кафедрасында профессор қызметін атқарады.

Республикамыздың инженерлік білім берудің қара шаңырағы және ең көне жоғары оқу орындарының бірі – Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ Ұлттық техникалық университетінің тарихы мемлекетіміздің тарихымен, мәдениеті және жоғары білім беру жүйесімен тығыз байланысты [2]. Осы оқу ордасында инженер-техникалық мамандар мен ғалымдарды дайындауда өзіндік ерекше орны бар «Сызба геометрия және графика» кафедрасы 1954 жылы ашылыпты. Оның себебі де бар еді, өйткені техникалық прогрестің дамуына байланысты графикалық ақпараттың маңызы еркселене бастады, кафедра 2016 жылға дейін дербестігін сақтап келді.

Осы сызба геометрия және инженерлік графика кафедрасын жоғары ғылыми деңгейге көтеріп, кадрлар мәселесін дайындауды қолға алып, оқу-әдістемелік жұмыстарды шыңдап, сызба жұмыстарын автоматтандыру процестерін бастаған, кафедраның үшінші меңгерушісі техника ғылымдарының докторы, профессор Ж.М. Есмұхан басқарған 1973-1997 жылдар өз жемісін берді.

Кафедра меңгерушісі қызметінде, конструкторлық есептердің тиімді шешімдерін табу, инженерлік жүйелердің пайдалы конструкциясын анықтау және ғылым мен техника есептерін графо-геометриялық тәсілмен модельдеу бағытындағы зерттеулерін әрі қарай дамытады. Сызба геометрия, инженерлік және компьютерлік графика бойынша тұрақты жұмыс істейтін Алматы қалалық семинарын ұйымдастырып басшылық етеді. Москва, Киев,

Ленинградтың жоғары техникалық оқу орындарымен байланыс жасап оқытушылардың мамандықтарын жетілдіру факультеттеріне жіберіп оқытады, аспирантураға түсуіне жол ашылады. С.Д. Искакова Москва авиация институтының, ал Ш.Т. Рахметова Москва автомобиль-жолдары институтының аспирантураларына түсіп, «05.01.01.-Қолданбалы геометрия және инженерлік графика» мамандығы бойынша кандидаттық диссертацияларын қорғайды.

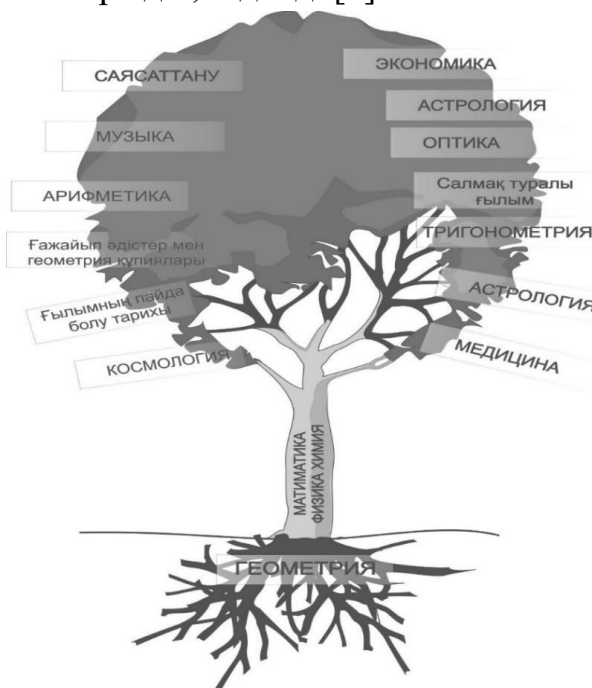
Дәрістер оқып, ғылыми-әдістемелік жұмыстарды ұйымдастыруға көмектесу үшін атақты ғалымдарды, профессорлар С.А. Фролов, В.С. Левицкий, А.М. Тевлин, В.Е. Михайленко, В.И. Якунин, Е.А. Стародетко, Г.С. Иванов, В.Я. Волков және тағы басқаларды Москва, Киев, Ленинград, Минскіден шақыртты. Осының бәрі кафедрада ғылыми-зерттеу жұмыстарын жандандырды, оқытушылардың кәсіптік деңгейін көтерді, геометриялық білімділіктің сапасын арттырды. Ж.М. Есмұхан сызба геометрия, инженерлік және компьютерлік графика саласы бойынша тақырыптық ғылыми еңбектері жинағын баспадан шығаруды ұйымдастырып, жинақтың жауапты редакторы болды, барлығы 11 ғылыми жинақ жарық көрді [3] .

Сонымен қатар, Есмұхан Ж.М. 1975 ж. – «05.01.01 – Қолданбалы геометрия және инженерлік графика» мамандығы бойынша Қазақстандағы тұңғыш аспирантураны ашты және аспирантураға жетекшілік етті. Маханов М.М., Галиева А.Х., Еркебаев Б.Т., Құспеков Қ.Ә., Сакиева М. аспирантураны ойдағыдай аяқтады.

Аспиранттары Құспеков Қ.Ә., Сакиева М. «05.01.01.- Қолданбалы геометрия және инженерлік графика» мамандығы бойынша кандидаттық диссертация қорғады, басқалары осы қолданбалы геометрия ілімін қолданып, басқа мамандықтар бойынша диссертация қорғады. Сонымен қатар Ы.А.Нәбидің педагогика ғылымдары докторлық диссертациясына ғылыми кенесші болды.

Ұлы бабамыз Әл-Фараби геометрия ғылымын киелі деп санаған және барлық басқа ғылымдар геометрияның тармақтары, ал

геометрияны олардың түп тамыры деп есептеген. Ж. М. Есмұхан: «Әл-Фарабидің геометрия туралы көз қарасын модельдесек, ол үлкен бәйтерек сияқты болар еді», – дейді [4].

Әл-Фарабидің ғылымдар ағашы. Ж. М. Есмұхан ұсынған модель

Ж.М. Есмұхан Қазақстанның ғана емес, Ресейдің, Өзбекстан және Қырғыстанның бірнеше оқу орындарының шақыруы бойынша дәрістер оқып, сызба геометрия және инженерлік графика кафедраларында ғылыми және оқу-әдістемелік жұмыстарды ұйымдастыруға көмектесті [3].

1993 жылы Ж.М. Есмұханның басшылығымен Республикалық сызба геометриялық олимпиадасы өткізілді. Оның ұйымдастыру деңгейі жоғары болды және оған еліміздің барлық жоғары оқу орындарынан студенттер қатысты. Маңызды тәрбие жұмыстарының тағы бір түрі – ол студенттерді ғылыми-зерттеу жұмыстарына қатыстыру болып табылады. Бұл бағытты профессор Есмұхан Ж.М. есінен бір сәт шығарған емес, студенттердің ғылыми-техникалық конференцияларда жасаған баяндамаларын талқылауда әділ бағасын беріп, ғылыми-зерттеу жұмыстарының тақырыптарын және мазмұнын анықтап береді.

Профессор Ж.М. Есмұханның техника тілі *сызбаны*, осы тілдің грамматикасы *сызба геометрияны* мемлекеттік тілде сөйлетуін ерекше айтып, қазақ студенттеріне жасаған ерең сыйлығы деп айтуға болады. Себебі, ауылдан қазақша оқып келген жастарға техникалық мамандықтарды меңгеру қиынға соғатын. Осы мәселелерге байланысты Жанұзақ Мұхитұлы сызба геометрия оқулығын ана тілінде жазып, 1964 жылы «Мектеп» баспасына тапсырады. Осындай тағы бір кітап дайындалғанына байланысты, ол кітап 1968 жылы Есмұхан Ж.М, Қонақбаев К.Қ. екеуінің атынан басылып шығады.

Ж.М. Есмұханның, әсіресе, оның егемендікке қол жеткеннен кейінгі сызба геометрияны, инженерлік және компьютерлік графиканы, сызуды мемлекеттік тілде оқытудың қалыпты бағдарламасынан басталатын, оқулықтарын, оқу құралдарына және дидактикалық материалдарын түгел қамтитын оқу-әдістемелік кешенін жасап, өте зор және баға жетпес еңбек еткенін атап айту керек. Ж.М. Есмұхан 2001 жылы Қазақстан Республикасының мемлекеттік сыйлығына ие болған «Қазақша-орысша және орысша-қазақша» терминологиялық сөздік авторларының бірі. Ғалымның жалпы 300-ден астам еңбегі баспада басылып шыққан, оның ішінде 30-ға жуығы – оқулықтар, оқу құралдары және монографиялар. Солардың ішінде жалпы білім беретін мектептерге арналған қазақ, орыс, ұйғыр тілдерінде қолданылып жүрген «Сызу» оқулығы, жоғары техникалық оқу орындарына арнап жазылған «Сызба геометрия», «Техникалық сызу», электрондық оқулық «Сызба геометрия», «Сызба геометрия есептері», «Инженерно-геологическая графика», «Құрылыс және топографиялық сызбалары» т.б. оқу-құралдарын, әдістемелік нұсқауларды, графикалық тапсырмаларды, тестілерді, есептер жинақтарын атап айтуға болады.

Халқымыздың мынадай өнегелі сөздері бар: «Жақсы әкенің еңбегі ұрпағына қырық жыл азық болар» деген. Осы сөздерді профессор Ж.М. Есмұханға балар едік, оған дәлелдер де жеткілікті, сонау 1962 жылдары бастау алып, осы 2011 жылдарға дейін қолданылып жүрген ғылыми еңбектері мен оқу-әдістемелік әдебиеттерін айтуға болады.

Әсіресе, 2000-шы жылдардың басында жоғары білім беру саласында үлкен өзгерістер болды, яғни бакалавр, магистратура және докторантура (PhD) бағыттары бойынша мамандықтар дайындап, кредиттік-технологиялар оқу жүйесіне көштік. Өте қысқа уақытта жаңа талаптарға сай «Силлабустар» және оған сәйкестелген «Оқу-әдістемелік кешендер» әр мамандыққа байланыстырып жазу керек болды. Бұл өте күрделі де, жауапты жұмыс еді, әсіресе сызбаларды орындау өте көп уақытты алатын. Оқытушылар ұжымы профессор Ж.М. Есмұханның кафедрада жинақталған еңбектерінің арқасында көлемді оқу-әдістемелік кешендерін белгіленген мерзімде жазып бітірді. Оның сызба геометриядан жазған қазақ-орыс тілдеріндегі оқулық, оқу-құралдарының баспа түрінен басқа, электрондық нұсқалары да дайын болатын. Апробациядан өткен, сапалы дәрістер барлық мамандықтардың оқу-әдістемелік кешендерінде қолданылды. Одан да басқа ауқымды материалдар: есептер, тестілер, графикалық тапсырмалар, әдістемелік нұсқаулар, есептерді шешу алгоритмдері осы уақытқа дейін оқу процесінде маңызды орын алып келеді.

Ж.М. Есмұханның ғылыми, тәрбие және педагогикалық еңбектерімен қатар, атқарған қоғамдық жұмыстарын да айта кету орынды болар деп ойлаймыз:

- Қазақ ССР энциклопедиясының редколлегия мүшесі;
- Информатика-Физика-Математика журналдарының редколлегия мүшесі;
- ҚР Білім және Ғылым министрлігіне қарасты Сызба геометрия, инженерлік және компьютерлік графика бойынша Ғылыми-әдістемелік кеңесінің төрағасы;
- Сызба геометрия, инженерлік және компьютерлік графика саласындағы студенттердің үздік ғылыми жұмыстарын анықтау үшін өткізілетін Республикалық конкурстың Қазылар алқасының төрағасы;
- Тұрақты жұмыс істейтін Сызба геометрия және инженерлік графика бойынша өткізілетін ғылыми-әдістемелік семинардың жетекшісі;

- Қазақстан Республикасы Министрлер кабинеті жанындағы терминкомның жалпы техникалық терминдер бөлімінің жетекшісі;
- Кандидаттық және докторлық диссертацияларды қабылдайтын мамандандырылған кеңестердің мүшесі.

Ж.М. Есмұханның ғылыми, тәрбиелік, педагогикалық және қоғамдық еңбектері «Құрмет грамоталарымен», «Еңбектегі үздік жетістіктері үшін» белгісі, «Еңбек ардагері» «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін», «ҚазҰТУ ардагері», «Айрықша еңбегі үшін» медальдармен марапатталды, «Қазақстан Республикасының жоғары мектебіне еңбек сіңірген қызметкер» атағы берілді, ал 2002 жылы ҚР Президенті Н. Назарбаев – Құрмет грамотасымен марапаттады.

Қолданылған әдебиеттер

1. Қазақстан ғалымдарының библиографиясы: «Есмұхан Жанұзақ Мұхитұлы».- Алматы, ҚазҰТУ, 2002.-53 бет.
- 2.Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ Ұлттық техникалық университеті: «Бүгінгі келбеті» - Алматы: «Өнер».-2009.424 бет.
- 3.Құспеков Қ.Ә. Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетінің сызба геометрия және графика кафедрасының ғылыми-әдістемелік дамуы және нығаю жылдары // Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналған «Инженерлік геометрия мен компьютерлік графиканың ақпараттық және компьютерлік технологиялар кеңістігіндегі жағдайы және дамуы.Алматы. 16-17 қараша, 2011ж. 344-353 б.
- 4.Ж. М. Есмұхан, Е. Е. Мәсімбаев «Әл-Фараби және геометрия» ҚазҰТУ хабаршысы №4. 2011 ж. –Алматы.

Талантливый ученый и отличный учитель

Куспеков К. А.¹, У. Т. Карымсаков², Масимбаев Е. Е.³

¹Казахско-Британский технический университет, ²Казахская главная архитектурно-строительная академия,

³ Колледж при Казахской главной архитектурно-строительной академии

Аннотация. В статье рассказывается о ученом, педагоге Есмұхане Жанұзаке Мухитовиче и об его вкладе в становлении и развитии кафедры «Начертательная геометрия и инженерная графика» Казахского национального

технического университета им. К. И. Сатпаева, как ведущей среди высших технических учебных заведений страны, в том числе в развитии начертательной геометрии и инженерной графики в Казахстане.

Ключевые слова. Начертательная геометрия, инженерная графика, компьютерная графика, прикладная геометрия.

Использованная литература

1. Библиография ученых Казахстана: "Есмухан Жанузак Мухитович".- Алматы, КазНТУ, 2002.-53 С.

2. Казахский национальный технический университет им. К. И. Сатпаева:» взгляд сегодня "- Алматы:»искусство".-2009.424 С.

3.Куспеков К. А. научно-методическое развитие и годы укрепления кафедры начертательной геометрии и графики казахского национального технического университета имени К. И. Сатпаева // «состояние и развитие инженерной геометрии и компьютерной графики в пространстве информационных и компьютерных технологий", посвященное 20-летию Независимости Республики Казахстан. Алматы. 16-17 ноября 2011 г. С. 344-353.

4. Есмухан Ж. М., Масимбаев Е. Е. вестник КазНТУ «Аль-Фараби и геометрия» №4. 2011 г.-Алматы.

Talented scientist and excellent Teacher

Kuspekov K. A. ¹, Karymsakov U. T. ², Massimbayev E. E. ³

¹Kazakh-British Technical University, ²Kazakh main Academy of architecture and construction,

³Kazakh College at the main architectural and Construction Academy

Annotation. The article describes the scientist, teacher Esmukhan Zhanuzak Mukhitovich and his contribution to the formation and development of the Department "Descriptive geometry and engineering graphics" of the Kazakh National Technical University named after K. I. Satpayev, as a leading among higher technical educational institutions of the country, including the development of descriptive geometry and engineering graphics in Kazakhstan.

Keywords. Descriptive geometry, engineering graphics, computer graphics, and applied geometry.

References

1. Bibliography of scientists of Kazakhstan: "Esmukhan Zhanuzak Mukhitovich".- Almaty, Kazntu, 2002. -53 pages.

2.Kazakh National Technical University named after K. I. Satpayev: "today's appearance" - Almaty: "Art".-2009.424 pages.

3. Kuspekov K. A. years of scientific and methodological development and strengthening of the Department of descriptive geometry and graphics of the Kazakh National Technical University named after K. I. Satpayev // state and development of Engineering geometry and computer graphics in the space of information and computer technologies, dedicated to the 20th anniversary of independence of the Republic of Kazakhstan. Almaty. November 16-17, 2011 pp. 344-353

4. Zh. m. Esmukhan, E. E. Massimbayev" Al –Farabi and geometry " Bulletin of Kazntu No. 4. 2011-Almaty. Куспеков К.А. Карымсаков У.Т. Масимбаев Е.Е. (1).pdf